

Történelem újragondolva

Amikor elolvastam Máthé Áron könyvét az 1967-es úgynevezett „zuglói nyilasperőről”, inkább kérdések fogalmazódtak meg bennem, mintsem gondolataim tisztultak volna le a 20. századi magyar történelemmel kapcsolatban. De talán kezdjük az elején! Az elmúlt években számos, a fiatalabb generációhoz tartozó történész könyvek és cikkek sokaságát publikálta a két világháború közötti, illetve a II. világháború alatti szélsőjobboldali-nyilas-hungarista mozgalmakról, pártokról. Csak bízhatunk abban, hogy ezek a friss munkák, az újabb szempontok és források által rajzolt kép nemcsak a szűk szakmai körökben, hanem az oktatás segítségével a magyar társadalom szélesebb rétegeiben is elterjed.

Ebbe a sorozatba illeszthető be Máthé Áron könyve a zuglói nyilasokról, amely a szerző nemrég megvédett doktori disszertációja alapján készült. Ha átfutjuk a könyv tartalomjegyzékét, rögtön szembetűnik, hogy a szerző nem jogi vagy jogtörténeti szempontból közelíti meg az 1967-es per történetét. Erre magyarázatként szolgálhat, hogy a szerző történész-szociológus, így legalább annyira érdekelte az eljárás helye és szerepe a magyar közgondolkodásban, történeti irodalomban, mint a vádlottak személyes élettörténetei, szociális hátterük,

A könyvnek egyfajta keretet ad, hogy az első (A zuglói nyilasok: Ugye: „antifasiszta” kirakatper vagy megkésett igazságszolgáltatás) és az utolsó (Zárógondolatok) fejezet alaposan körbejárja azt az alapvető kérdést, hogy a Kádár János nevével fémjelzett diktatúrában lebonyolított büntető per vajon mennyire volt pusztán egy jogi eljárás, vagy annál „kicsit” azért több. A szerző is több helyen hangsúlyozza, hogy a zuglói nyilasok perét semmiképpen nem lehet koncepciósnak minősíteni, hiszen a vádlottak valóban köztörvényes bűncselekmények sokaságát követték el 1944. október 15. és 1945. január 12. között. Ugyanakkor tény, hogy a per időpontja, vagy még inkább időzítése kapcsán már valóban fel lehet vetni a tudatosságot. Máthé igen jó érzékkel elemzi azt a nemzetközi helyzetet, amelybe ez az eljárás beleilleszthető. A hatvanas években ugyanis nem csupán számos háborús bűnös került bíróság elé (például Adolf Eichmann), hanem a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) felvette a diplomáciai kapcsolatot Izrael Állammal, s mindkét ország törekedett a rendezett viszonyok kialakítására. Ugyanakkor 1965-ben az NSZK elfogadott egy törvényt, amelynek értelmében 4,5 éven belül elévülhetőnek nyilvánította a háborús bűnöket. A keleti blokk országai természetesen azonnal kihasználták ezt a törvényt az NSZK ellen, újfasisztának minősítve a Hallstein-doktrína miatt amúgy is kritizált országot. Magyarországon ez úgy (is) lecsapódott, hogy a magyar párt- és állami vezetés kinyilvánította: nálunk nem évülnek el a háborús bűnök. Az már csak apró érdekesség, hogy a kádári vezetés pont ebben az időszakban igyekezett elmélyíteni a gazdasági kapcsolatokat az NSZK-val.

A könyv fontos fejezete Az 1956-ot követő megtorlás koncepciója és az „antifaszizmus” fogalma címet viseli. Jómagam — a kötet címéhez képest — talán kissé hosszúnak éreztem annak fejtegetését, hogy a kommunista propagandában, illetve a párt különböző szintjein miként értelmezték a fasiszták és a volt horthysta tiszték szerepét 1956-ban, illetve hogy ez miként csapódott le az 1956 utáni megtorlásokban. Hasonlóan kicsit rövidebbre vettem volna a kommunista krédóban leírt antifaszizmus fogalmának, illetve a faszizmus elleni harc elméleti és gyakorlati kérdéseinek fejtegetését is. Ellenben kicsit hosszabban és alaposabban elemeztem volna — és a fejezet is ezen kérdés körbejárásával indul —, hogy a zuglói nyilasokat 1945 után mikor és miért állították bíróság elé (ha és amennyiben megtörtént), miért és mennyi időre ítélték el őket. Szintén érdemes lett volna tisztázni, hogy ezek az eljárások hány egykori „testvért” érintettek. Ugyanakkor a szerző roppant ügyesen köti át a zuglói nyilasok ügyét az 1956 utáni felülvizsgálatok kérdéséhez. Megtudhatjuk, a későbbi elsőrendű vádlott, Kröszl Vilmos már 1957-ben a hatóságok látó-körébe került. S jegyezzük meg azt is, hogy már ekkor ismerték 1944–45-ös múltját... Máthé pontosan követi, hogy az évek előrehaladtával miként gyűjtötte és pontosította a rendőrség a Kröszlről szóló adatokat és információkat. 1965-re gyűlt össze

annyi anyag, hogy megszületett a döntés az eljárás megindításáról. A szerző megcáfolja azt a legendát is, mely szerint Kröszl Vilmost valaki „véletlenül” felismerte volna az utcán, s e feljelentés nyomán indult volna el a nyomozás...

A zuglói nyilasok pere 1967-ben címen futó fejezet mintha folytatná mind az előző, mind pedig az elsőt, A zuglói nyilasok ügye: „antifasiszta” kirakatper vagy megkésett igazságszolgáltatás címűt. Ebben Máthé Áron egyrészt leírja, hogy az 1956-os forradalomban a zuglói nyilasok közül így vagy úgy, de mindösszesen hárman vállaltak szerepet. Azonban közülük is az egyikük Tiszakécskén, egy repülőről leadott golyózáporban combközéptől elvesztette egyik lábát, vagyis érdemben nem vett részt az események alakításában. A későbbi nyilas vádlottak közül csak egyet ítélték el 1956-os „ellenforradalmi” tevékenysége miatt (Sándor Alajost), míg ezzel szemben a másik exnyilast, Monostori (Michalik) Gyulát a Munkás- Paraszt Hatalomért Emlékéremmel jutalmazták... A fejezet terjedelmesebb része foglal-kozik a hatvanas évek derekának szövevényes nemzetközi ügyeivel, az NSZK és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) konfliktusával, amikor is az NDK minden bűnt át akart tolni az NSZK-ra. S újfent előbukkan a Magyarország és az NSZK közti diplomáciai kapcsolatok felvételének összetett problematikája. A szerző ugyan nem ment bele részletekbe — nem is volt ez feladata —, de írt az antiszemita kártyáról és az abban rejlő politikai lehetőségekről a keleti blokk országaiban, illetve az Izraelhez, valamint az arab államokhoz való igencsak ellentmondásos magyar viszonyulásról is.

Így tehát a zuglói nyilasok pere végül többes célt szolgált: antifasiszta legitimizáció, nyomásgyakorlás az NSZK-ra, az NDK támogatása a propagandaharcban. Jellemző, hogy a szerző a legtöbb releváns forrást az MSZMP Külügyi, illetve Agitációs és Propaganda Osztályainak irataiban találta.

A zuglói nyilasok társadalmi háttere című fejezet sorra veszi a bíróság- elé állított 19 vádlottat, rövid biográfiát közölve róluk. Ezekből az adatokból, illetve más levéltári forrásokból Máthé próbálja leírni, egy-egy adott időpontra vonatkozóan mind számában, mind társadalmi összetételében elemezni a XIV. kerületi nyilas pártszervezetet. Kiderül, hogy a párt tagsága jórészt az alsóbb, szegényebb társadalmi osztályokból verbuválódott. Ok 1944-ben nem is annyira a mozgalom politikájának megvalósulását, hanem sokkal inkább személyes (relatív) meggazdagodásuk lehetőségét látták. Egyszerűbben fogalmazva: a gazdag zsidóktól el kell és el lehet venni (rabolni) pénzüket, értéktárgyaikat... A szerző hangsúlyosan kitér az 1945 utáni pályafutásokra is, amikor jó páran sikeresen beilleszkedtek a „népi demokratikus államrendbe”.

Az Ami megtörténhetett — a források által felvetett kérdések című fejezet roppant aprólékos forráselemző írás. A szerző a különböző időpontokban és különböző kihallgatási taktikákkal készült tanúvallomások, jegyzőkönyvek, feljegyzések stb. alapján próbálja meg rekonstruálni az eseményeket, pontosítani az áldozatok számát. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Máthé Áron nem az elítéltek ártatlanságát vagy bűntelenségét akarja „bizonyítani”.

Minderre nincs is szükség, hiszen a Szabad betyárok — a XIV. kerületi nyilas pártszervezet tevékenysége című fejezetben döbbenetes képet kapunk az 1944. október 15. és 1945. január 12. közötti működésről. A rablások, önkényeskedések, nemi erőszakok és (tömeg)gyilkosságok sora bármelyik korban és politikai berendezkedés idején bűncselekménynek számítának. A szerző sok idézettel illusztrálja a kerületi nyilas vezetők világképét és vulgáris stílusát. Jellemző az eufemizmusokra, hogy magukat nemes egyszerűséggel „szabad betyárnak” definiálták, ugyanakkor a harcokban való részvételben nem jeleskedtek. A szerzőnek — feltételezem — nem kis erőfeszítésébe kerülhetett, hogy a szörnyűségek leírásakor ne ragadják el az érzelmei.

Mind a per, mind pedig az 1944—45-ös időszak értékelésének szempontjából fontos fejezet az Ami a tényállásból kimaradt — a zuglói nyilasper történelmi táblójának torzításai című. Egyrészt fontos,

hiszen a fejezet a zuglói ellenállással, mentéssel foglalkozik. Máthé jól összeszedte a kerületre vonatkozó eseteket és történeteket, amelyekből megint kiderül, hogy mennyi és mennyi formája volt az ellenállásnak, illetve az embermentésnek. A legtöbben zsidó ismerősüket, horribile dictu családtagjukat (férjet, feleséget) igyekeztek menteni. Azonban — s ez igazolja a fejezet címét — maga a téma nem illett bele abba a koncepcióba, miszerint mindenki kollaboráns és nyilas volt. Így a korban szó sem eshetett Slachta Margitról vagy éppen Ocskay Lászlóról, akik ezrek életét mentették meg a nyilas uralom alatt.

A Mexikói úti események című fejezetben a szerző a Mexikói út 60. szám alatt található tábor tragikus történetét dolgozza fel, számos forráskritikai megjegyzéssel. A tábor az Izraelita Siketnémák Országos Intézete és a Nyomorék Gyermek Otthona közelében volt, illetve e két intézmény egy hátsó udvaron keresztül szomszédos is volt egymással. 1944 októberének végén 3000 üldözött keresett menedéket itt. A zuglói nyilasok egyik legsúlyosabb és legvisszataszítóbb tetteiket ebben a Mexikói úti táborban hajtották végre 1944. december 1-jén, amikor közvetlen a deportálás előtt rátörtek a táborra, újabb gyilkosságokat követtek el. Bár a szerző egy kétségtelenül fontos eseményt dolgozott fel, de kérdés, hogy nem lett volna-e jobb mindezt a Szabad betyárok — a XIV kerületi nyilas pártszervezet tevékenysége című fejezetbe illeszteni.

A már említett zárógondolatokat követően hatoldalas irodalomjegyzéket találunk, majd a felhasznált levéltári források lajstromát. A könyv függelékében szerepel a Nyilaskeresztes Párt — Hungarista Mozgalom, valamint pártszolgálat zuglói tagjainak névsora 1944-ből, rövid biográfiákkal. A lista 182 nevet tartalmaz, s ez mintegy felkínálja az olvasónak a sorsokban és a társadalmi háttérben való elmélyülést.

A könyv végén láthatjuk a bűnösök képeit, s azokat a fényképeket is, amelyeket a nyomozás, illetve a helyszíni szemlék során készítettek róluk. A könyvet a fogdaügynöknek Kröszl Vilmos elsőrendű vádlottról készített karikatúrája zárja.

Összességében látnunk és értékelnünk kell, hogy Máthé Áron egy könnyűnek tűnő, de igen összetett témát választott vizsgálatá tárgyául. A szakirodalom és a források feltárása, ismereté, bátor összehasonlítása csak az egyik erénye a munkának. Legalább ennyire fontos, hogy a zuglói nyilasok perét nem önmagában vizsgálta, hanem nemzetközi összefüggésbe és viszonyrendszerbe helyezte, s ennek fényében újraértékelte. Bízunk benne, hogy a magyarországi események ilyesfajta megközelítése csakhamar általánossá válik a hazai történetírásban.

Kovács Tamás

A recenzió a Kommentár 2014/4-es számában jelent meg